

Úloha teorie veřejné volby v mezinárodních vztazích a v evropských studiích

JAN KARLAS

The Role of Public Choice Theory in International Relations and European Studies

Abstract: While Marek Loužek has drawn attention to several issues important for International Relations (IR), his conclusions are highly controversial. In his identification of the basic theoretical approaches to international relations, Loužek disregards liberalism and radicalism, which, alongside the realism identified by Loužek, constitute the three basic approaches in IR. Loužek also inaccurately defines, and rather overestimates, the general significance of public choice theory (PCT) as a possible perspective on international relations and European integration. In this context, the real intellectual core of PCT does not lie in an emphasis on the role of individuals, as Loužek claims, but on the role of social groups. Moreover, a large number of other theories, both in IR and European Studies, emphasise the importance of social groups. Finally, Loužek's explanation of the EU's Eastern enlargement based on PCT lacks a well-developed methodology, has a narrow scope, and subsequently fails to convince.

Key words: Public choice theory, international relations, European integration, theories of international relations, social groups, EU eastern enlargement.

Marek Loužek ve své stati, nazvané *Dokáže teorie veřejné volby vysvětlit rozšiřování Evropské unie?* (Loužek, 2005 a nebo s. 83–101 tohoto čísla časopisu), i v následné reakci na polemickou diskuzi Petra Druláka na uvedenou stať (Drulák, 2005 nebo s. 102–108 tohoto čísla časopisu; Loužek, 2005 b nebo s. 109–115 tohoto čísla časopisu) nadnesl hned několik velmi důležitých témat. Nejobecnějším, a proto prvním důležitým tématem Loužkových příspěvků je epistemologie společenských věd a epistemologie oboru mezinárodní vztahy (dále jen MV). S tímto tématem úzce souvisí i druhé významné téma jeho příspěvků, kterým je vymezování teoretických přístupů v MV. Jak Loužkův úmysl zabývat se epistemologií v souvislosti s MV, tak i jeho záměr nabídnout určité vymezení základních teoretických přístupů v MV mají z hlediska českého výzkumu mezinárodních vztahů nepochybnou relevanci. Důvodem je to, že vymezování teoretických přístupů a diskuze o jejich povaze jsou zejména v českém prostředí, v němž se teoretický výzkum mezinárodních vztahů rozvíjí teprve krátkou dobu, přinejmenším stejně důležité jako rozvoj a aplikace těchto přístupů jako takových.

Třetím důležitým tématem Loužkových příspěvků byla pak otázka významu teorie veřejné volby (dále jen TVV) v MV a v evropských studiích. Důležitost tohoto tématu spočívá v tom, že ačkoli TVV představuje jeden z hlavních teoretických přístupů v ekonomii, ve spojitosti se studiem mezinárodních vztahů a evropské integrace se o jejich myšlenkách zatím příliš nediskutovalo, a to nejen v českém výzkumu, ale ani v mezinárodním měřítku. Velmi relevantní bylo i čtvrté a vlastně výchozí téma Loužkových příspěvků představované aplikací TVV na tzv. východní rozšíření Evropské unie (EU). Rozhodnutí EU otevřít možnost v podstatě zdvojnásobení členské základy Unie totiž představuje

z hlediska studia evropské integrace jednu z nejzajímavějších (a z politického hlediska nejdůležitějších) událostí devadesátých let minulého století. Význam tohoto tématu je navíc dán současným stavem jak českého výzkumu východního rozšíření Unie, tak i výzkumu této otázky v mezinárodním měřítku. Zatímco v českém výzkumu dosud v zásadě absentují pokusy o teoreticky podložené vysvětlení východního rozšíření EU (*výjimku představuje Drulák, 2000*), v mezinárodním měřítku dosud nebyla v této souvislosti aplikována teorie veřejné volby.

Přestože oceňuji to, s jakými tématy Loužek v obou svých příspěvcích přišel, mám výhrady k jeho závěrům, a to především v souvislosti se třemi posledními výše uvedenými tématy (epistemologií společenských věd jako jedním z témat Loužkových příspěvků a epistemologickou diskuzí mezi Loužkem a Drulákem se pravděpodobně s větší erudicí zabývají další příspěvky tohoto čísla *Mezinárodních vztahů*). V souvislosti s vymezení teoretických přístupů v MV Loužek opomíjí liberalismus a radikalismus, které vedle realismu představují dva ze tří základních teoretických přístupů existujících v tomto oboru. Pokud se týká úlohy TVV v MV a v evropských studiích, Loužek nepřilíh přesně definuje a poněkud přeceňuje obecný význam TVV jako možného teoretického pohledu na mezinárodní vztahy a na evropskou integraci, zdůrazňujícího roli jednotlivců. Skutečným jádrem TVV v kontextu mezinárodních vztahů je totiž důraz na roli sociálních skupin, nikoli na roli jednotlivců, přičemž v mezinárodních vztazích i v evropských studiích existuje celá řada dalších teorií, které vycházejí z důrazu na význam sociálních skupin. V rovině aplikace TVV na východní rozšíření EU se pak Loužkovo vysvětlení tohoto procesu vyznačuje absencí propracované metody a příliš omezeným zaměřením, což snižuje přesvědčivost tohoto vysvětlení.

VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH TEORETICKÝCH PŘÍSTUPŮ V MV – OPOMENUTÍ LIBERALISMU

Ve svém vymezení základních teoretických přístupů v MV Loužek tvrdí, že základním tradičním přístupem byl v tomto oboru realismus a v současnosti je pak tímto přístupem neorealismus (*Loužek, 2005 a, s. 6–8 nebo s. 84–86 tohoto čísla časopisu*). Realismus přitom podle jeho názoru vedl diskuzi s ideologickým přístupem k mezinárodním vztahům představovaným idealismem a roli obdobných oponentů neorealismu sehrávají funkcionalismus a neofunkcionalismus.

Problémem této Loužkovy identifikace základních teoretických přístupů v MV je však to, že opomíjí liberalismus a radikalismus jako další současné základní teoretické přístupy v MV.¹ Jak ukazuje v současnosti nejpoužívanější kategorizace teoretických přístupů v MV, nazývaná obvykle jako tzv. „diskuze mezi paradigmaty“ (*inter-paradigm debate*), současné základní teoretické přístupy v MV jsou vedle realismu tvořeny právě liberalismem a radikalismem (*například Kegley /ed./, 1995; Baylis – Smith /eds./, 2001 /1. vydání – 1997/; Walt, 1998*). V rámci této kategorizace jsou navíc funkcionalismus a neofunkcionalismus považované Loužkem za hlavní ideologické přístupy v MV v současnosti chápány jako myšlenkové proudy existující v rámci liberalismu jako teoretického přístupu.

Opomenutí liberalismu v Loužkově vymezení základních teoretických přístupů v MV je alespoň zčásti dáno tím, že Loužek liberalismus v MV explicitně označuje za ideologický a nikoli za teoretický přístup (*Loužek, 2005 a, s. 7 nebo s. 85 tohoto čísla časopisu*), přičemž kritizuje můj výklad liberalismu jako teoretického přístupu (*Karlas, 2004*). Loužkovým kritériem pro rozlišení ideologických a teoretických přístupů je přitom „*princip hodnotové neutrality*“ (*Loužek, 2005 a, s. 6 nebo s. 84 tohoto čísla časopisu*). Obecně vzato hodnotová neutralita spočívá v tom, že určité koncepty nejsou vybírány na základě jejich vhodnosti z hlediska určitých hodnot, ale na základě objektivního poznání reality. V praxi podle tohoto kritéria Loužek odlišuje politické ideologie (jako například idealismus, funkcionalismus a neofunkcionalismus) a vědecké teorie (jako například realismus a neorealismus).

Z tohoto pohledu má Loužkova nepřímá výzva k zamyšlení se nad identitou liberalismu jako přístupu v MV zcela jistě určité opodstatnění. Místo liberalismu jako jednoho ze tří základních přístupů v „diskuzi mezi paradigmaty“ bylo totiž po vzniku této kategorizace v osmdesátých letech zprvu obsazeno pluralismem (*Viotti – Kauppi, 1999 /1. vydání – 1987/; Smith, 1996*). Až pozdější práce nahrazují pluralismus liberalismem (*Kegley /ed./, 1995; Baylis – Smith /eds./, 2001 /1. vydání – 1997/; Walt, 1998*), byť se myšlenkový obsah obou přístupů značně překrývá.

O liberalismu jako o přístupu v MV se navíc hovoří až v několika posledních desetiletích, konkrétně od osmdesátých let minulého století (toto zjištění však nepopírá, že na MV bylo možné nahlížet z hlediska myšlenek liberalismu i v předchozích obdobích před tím, než došlo k explicitnímu konstituování liberalismu jako uceleného přístupu). Ustavení liberalismu jako přístupu v MV je možné připsat zejména třem následujícím teoretikům působícím v USA v uvedeném období – Michaelu Doylovi, Stanleyemu Hoffmanovi a Robertu Keohanovi. O liberalismu jako o přístupu k mezinárodním vztahům, který může mít společné znaky s liberalismem jako s přístupem k obecné politické realitě, ale přitom existuje samostatně jako přístup v MV, pravděpodobně hovořil jako první Doyle (*Doyle, 1986*). Jak však ukázaly následné diskuze o liberalismu v MV, jeho pojetí bylo relativně úzké, neboť se vztahovalo pouze k jednomu myšlenkovému proudu, konkrétně k tzv. liberálnímu internacionalismu. Liberalismus se jako obecný přístup objevuje o něco později v pojetí dalších dvou uvedených teoretiků – Hoffmanna (*Hoffmann, 1987*) a jeho někdejšího studenta Keohana (*Keohane, 1989; Keohane, 1990*). Stalo se tak navzdory tomu, že Hoffmann bývá zároveň považován za jednoho z hlavních teoretiků realismu a že i Keohane považoval liberalismus pouze za jeden z myšlenkových zdrojů, z nichž vycházel.

Ačkoli tedy liberalismus jako explicitně uznávaný přístup k mezinárodním vztahům existuje poměrně krátkou dobu, nemůže být sporu o tom, že je v rámci MV možné se s tímto přístupem setkat nejen jako s ideologií, ale i jako s teorií a že pojetí liberalismu jako teorie je dokonce častější než jeho pojetí jako ideologie. Je třeba přiznat, že pokud by za podmínku vědeckosti určitého přístupu bylo považováno kritérium deklarované Loužkem, tedy hodnotová neutralita, možná bychom pak dospěli ke stejnému tvrzení jako Loužek, tedy že liberalismus není teoretickým přístupem. Nelze totiž vyloučit, že liberalismus ani většina liberálních teorií hodnotově neutrálními přístupy opravdu nejsou.² Pokud bude však za kritérium vědeckosti myšlenkových přístupů zvonena hodnotová neutralita, nebude pravděpodobně možné za teoretický přístup označit ani realismus, který je podle Loužka hlavním teoretickým přístupem v MV. Jak uvádí sám Loužek, za nedostatek hodnotové neutrality byli kritizováni i realisté, konkrétně ze strany behavioralistů (*Loužek, 2005 b, s. 122–123 nebo s. 112–113 tohoto čísla časopisu*). Kdyby bylo tedy uplatněno hledisko hodnotové neutrality na myšlenkové přístupy k mezinárodním vztahům důsledným způsobem, bylo by možné dospět až k závěru, že žádný z těchto přístupů není možné považovat za teoretický přístup.

To však neznamená, že liberalismus ani ostatní myšlenkové přístupy v MV není možné považovat za teoretické přístupy. Vedle Loužkova kritéria hodnotové neutrální vědy existuje totiž i konvenční chápání teoretických přístupů v MV, které za určující rysy teoretických a ideologických přístupů považuje spíše jejich cíle než jejich hodnotovou neutralitu (*viz například Dunne, 2001 /1. vydání – 1997/; Viotti – Kauppi, 1999, s. 5 /1. vydání – 1987/*).³ Zatímco uznávaným cílem teoretických přístupů je poznávání reality, ideologické přístupy naopak usilují o preskripci vhodného politického jednání.

Existují přinejmenším tři důkazy o tom, že liberalismus je ve smyslu uvedeného konvenčního rozlišování myšlenkových přístupů spíše teorií než ideologií mezinárodních vztahů. Jde o tři následující důkazy: 1) liberalismus je jedním z přístupů kategorizace „diskuze mezi paradigmaty“, jejímž předmětem jsou teoretické přístupy; 2) většina prací, věnovaných liberalismu, chápe tento přístup jako teoretický přístup; 3) řada prací, které

se hlásí k liberalismu nebo jsou interpretovány jako liberální, vykazuje jasné znaky teoretického přístupu.

Za prvé, předmětem zmíněné kategorizace „diskuze mezi paradigmaty“ jsou přístupy, jejichž základem jsou předpoklady o povaze sociální reality, nikoli představy o tom, jak by tato realita měla vypadat (*srovnej Viotti – Kauppi, 1999 /1. vydání – 1987/; Kegley /ed./, 1995; Smith, 1996; Baylis – Smith /eds./, 2001 /1. vydání – 1997/; Walt, 1998*). Již toto dokazuje, že liberalismus jako jeden z přístupů rozlišovaných v rámci uvedené kategorizace je v MV chápán především jako teoretický přístup.

Za druhé, za teoretický přístup považuje liberalismus také většina z existujících komplexních prací, které se zabývají liberalismem v MV (*Hoffmann, 1987; Keohane, 1990; Zacher – Matthew, 1995; Dunne, 2001 /1. vydání – 1997/; Reus-Smit, 2001*). Zatímco pouze dvě z pěti výše uvedených prací přistupují k liberalismu jako k ideologii (*Hoffmann, 1987; Dunne, 2001 /1. vydání – 1997/*), tři další práce buď považují liberalismus za teorii (*Zacher – Matthew, 1995*), nebo se domnívají, že hlavní myšlenky liberalismu existují jak v rámci ideologického, tak i teoretického přístupu (*Keohane, 1990; Reus-Smit, 2001*). Podle Marka Zachera a Richarda Matthewa se liberalismus vyznačuje třemi hlavními tezemi, podle nichž: a) mezinárodní vztahy procházejí transformací, která vede ke zvyšování lidské svobody; b) mezinárodní spolupráce zvyšuje mír, bohatství a spravedlnost; c) zdrojem transformace mezinárodních vztahů je proces modernizace (*Zacher – Matthew, 1995, s. 109–110*). Ze Zacherova a Matthewova pojetí tedy vyplývá, že základem liberalismu jsou podle nich poznatky o povaze reality, nikoli preskriptivní myšlenky.

Tomuto pojetí není příliš vzdálený ani Keohanův přístup, který uznává, že se hlavní myšlenky připisované liberalismu objevují jak v rámci liberalismu jako „doktríny“, tak i v rámci liberalismu jako „přístupu k analýze sociální reality“ (*Keohane, 1990, s. 174*). Obdobně se Christian Reus-Smit domnívá, že zatímco „klasický“ liberalismus byl syntézou ideologie a teorie, „nový“ liberalismus „vykazuje normativní reflexi a argument z hájivosti legitimního sociálněvědního výzkumu“ (*Reus-Smit, 2001, s. 573*). V duchu tohoto pojetí je tedy přesnější hovořit spíše o „dvojitě identitě“ liberalismu než o dvou samostatných a odlišně zaměřených „identitách“, jejichž základem jsou liberální myšlenky.

Tvrzení o tom, že stejné liberální myšlenky jsou zakotveny zároveň v teoretickém i ideologickém přístupu, přitom nepředstavuje v žádném případě rozpor. Například jedna z hlavních myšlenek liberalismu, spojující zahraniční politiku a zájmy lidských jednotlivců sdružených ve společnosti, je základem jak ideologického, tak i teoretického pojetí liberalismu. Liberalismus jako ideologie MV v souvislosti s touto myšlenkou říká, že stát by měl být nástrojem společnosti, protože politické jednání musí být založeno na respektování svobody člověka (*Hoffmann, 1987, s. 395; Dunne, 2001, s. 163 /1. vydání – 1997/*). Naproti tomu liberalismus jako teorie MV tvrdí, že stát nástrojem společnosti skutečně je (*Keohane, 1990, s. 174; Zacher – Matthew, 1995, s. 118*).

Za třetí, většina prací, které se k liberalismu hlásí nebo jsou považovány za liberální práce (ve výše uvedených pracích věnovaných liberalismu), nemá primárně preskriptivní, ale poznávací cíl. Práce tohoto typu převládají přinejmenším od počátku druhé poloviny 20. století ve všech třech hlavních myšlenkových proudech liberalismu, jimiž jsou obchodní (*commercial*), institucionální (*institutional*) a republikánský (*republican*) liberalismus (*Keohane, 1990; Zacher – Matthew, 1995; Walt, 1998; Dunne, 2001 /1. vydání – 1997/*). Například teorie komplexní vzájemné závislosti (*Keohane – Nye, 1977*) jako jedna z hlavních teorií obchodního liberalismu si klade za hlavní cíl vysvětlit právě stav komplexní vzájemné závislosti, která se projevuje mimo jiné tím, že státy neřeší vzájemné konflikty ozbrojenou silou. Přesto však nepřistupuje tato teorie ke komplexní vzájemné závislosti jako k nějakému ideálu, nýbrž jako ke stavu mezinárodních vztahů, který podle této teorie v sedmdesátých letech nastal v některých částech světa. Zorný úhel této teorie navíc zahrnuje i konflikty a teorie samotná se snaží konflikt vysvětlit

vat, nikoli dávat návody k tomu, jak ho odstranit. Obdobné příklady teorií, které usilují o poznání mezinárodních vztahů, by bylo možné bez problémů najít též v rámci institucionálního (například Keohane, 1989) a republikánského (například Owen, 1994) liberalismu.

ÚLOHA TVV V MV A V EVROPSKÝCH STUDIÍCH – CHYBNÁ INTERPRETACE

Vedle uvedeného opomenutí liberalismu jako základního teoretického přístupu v MV v současnosti Loužek dále nepřiliš přesně definuje a poněkud přeceňuje obecný význam TVV jako možného teoretického pohledu na mezinárodní vztahy a na evropskou integraci. Podle jeho interpretace spočívá ojedinečnost TVV ve srovnání s jinými teoretickými přístupy, používanými v tomto kontextu, především v tom, že TVV umožňuje zaměřit se na individuální aktéry. Jak Loužek tvrdí, TVV „přináší ze zákulisí na scénu individuální aktéry“ (Loužek, 2005 a, s. 13 nebo s. 91 tohoto čísla časopisu). Tito individuální aktéři jsou v jeho pojetí představováni zejména jednotlivými politiky.

Ve svém rozboru pohledu TVV na aktéry Loužek vychází z často diskutovaného problému tzv. analytických rovin (například Hollis – Smith, 2000 /1. anglické vydání – 1990/; Buzan, 1995). Jak sám vysvětluje, tento problém spočívá v tom, že není jasné, zda je při analýze mezinárodních vztahů vhodnější vyjít z roviny aktérů (států) a jejich atributů nebo z roviny systému, který aktéři (státy) vytvářejí (Loužek, 2005 a, s. 11–13 nebo s. 89–91 tohoto čísla časopisu). Další problém spočívá v tom, že se v různých „hloubkách“ reality mezinárodních vztahů setkáváme s několika druhy aktérů a jimi tvořených systémů. Loužek vychází při identifikaci těchto aktérů a systémů z pojetí Hollise a Smitha (Hollis – Smith, 2000, s. 18–21 /1. anglické vydání – 1990/), kteří rozlišují následující aktéry a systémy: 1) státy a mezinárodní systém, 2) jednotlivé instituce byrokratického aparátu a stát jako systém, 3) jednotlivce a byrokratickou instituci jako systém. Je přitom důležité doplnit, že aktéři „druhé“ roviny nemusejí být představováni pouze byrokratickými institucemi, ale jakýmikoli skupinami jednotlivců, existujícími v rámci států (tedy sociálními skupinami), jako jsou zájmové skupiny, ekonomické subjekty, nevládní organizace a podobně.

Podle Loužkovy interpretace TVV jako teoretického přístupu, zaměřujícího se na roli jednotlivců, tedy TVV přisuzuje hlavní význam aktérům existujícím na „třetí“ z výše uvedených rovin mezinárodních vztahů (právě tito aktéři jsou představováni jednotlivci). Takový závěr je však nepřesný. Loužek má na jednu stranu pravdu v tom, že aplikace TVV na mezinárodní vztahy a konkrétně na mezinárodní organizace, k nimž patří do určité míry i EU, přisuzují rozhodující roli politikům a jejich osobním cílům (zejména Vaubel, 1986, s. 42). Na druhou stranu však z toho zaměření TVV jasně vyplývá, že TVV spatřuje klíčový faktor nikoli v individuálních politicích a v jejich atributech, ale v politicích jako v určité sociální skupině. Rozhodující podle ní totiž nejsou subjektivní atributy jednotlivých politiků, ale obecné cíle politika jako sociálního aktéra, které jsou vlastní všem politikům jako sociální skupině. Roland Vaubel upřesňuje, že politici jako skupina sledují především ty cíle, které jim přinášejí: 1) osobní uspokojení; 2) hlasy voličů; 3) nižší náklady na uskutečnění politiky, kterou preferují (Vaubel, 1986, s. 42–43). Celkově z toho vyplývá, že z hlediska výše uvedených analytických rovin se TVV nezaměřuje na „třetí“ rovinu (na rovinu individuálních aktérů), ale na „druhou“ rovinu (na rovinu sociálních skupin).

Přestože se tedy zdá, že skutečné teoretické jádro TVV leží poněkud jinde, než dovozuje Loužek, z toho plynoucí důsledky pro závěry o originalitě TVV jsou stejné: TVV je méně ojedinelý a průlomový pohled, než tvrdí Loužkovy příspěvky. Pokud by se TVV skutečně zaměřovala na rovinu individuálních aktérů, nebyla by nikterak ojedinekým pohledem, protože v MV existují i další teorie tohoto typu (například Jervis, 1976; Young, 1991). I poté, kdy bylo objasněno, že skutečné těžiště TVV leží v rovině sociálních skupin, je nicméně třeba zopakovat, že nejde o nikterak výjimečný teoretický přístup. Jak v MV, tak i v evropských studiích opět existuje řada teorií, které zdůrazňují právě roli so-

ciálních skupin. Přitom jde zejména o teorie, které bývají přiřazovány právě k liberalismu jako k jednomu ze základních teoretických přístupů v MV, jehož identitu Loužek zpochybňuje. V MV jde například o model byrokratické politiky (*Allison, 1971*), o teorii demokratického míru (například *Doyle, 1986*) nebo o teorii her na dvou rovinách (*Putnam, 1988*). V evropských studiích pak patří k nejvýznamnějším pohledům tohoto typu liberální mezivládní přístup (*Moravcsik, 1993*) nebo teorie mnohoúrovňového vládnutí (například *Marks – Hooghe – Blank, 1996*).

Přestože je tedy TVV pouze jedním z bezpočtu teoretických přístupů, které otevírají „černou skříňku“ státu a soustředí se na roli sociálních skupin, je třeba uznat, že TVV je do značné míry originálním pohledem na mezinárodní vztahy. Její jedinečnost nespočívá však v tom, že akcentuje roli sociálních skupin, ale v tom, že akcentuje roli jedné konkrétní sociální skupiny představované právě politiky. Ostatní výše uvedené teorie, zaměřující se na vztah domácí a zahraniční politiky, a vlastně většina teorií tohoto typu přisuzují totiž v demokratických politických systémech určující roli vztahům společnosti a politiků a jejich relativnímu vlivu na zahraniční politiku společnosti. Společným bodem těchto pohledů je, že za determinant autonomie představitelů státu na společnosti v zahraniční politice považují povahu domácích rozhodovacích struktur, které spojují politiky a společnost (viz například *Putnam, 1988; Risse-Kappen, 1991; Skidmore – Hudson, 1993*). Z toho zřetelně vyplývá, že podle většiny teorií MV, zabývajících se rolí domácí politiky, by v demokratických politických systémech měli být politici do značné míry limitováni společností, popřípadě dalšími společenskými skupinami.

Teorie veřejné volby jde však proti tomu závěru, když říká, že i v demokratických systémech jsou politici a byrokratictí aktéři schopni sledovat osobní zájmy, které nemusejí být sdíleny jejich voliči (*Vaubel, 1986, s. 42–43*). Právě v důrazu na autonomii politiků, jež Loužek sice trochu zamlžuje ve svém rozboru TVV jako takové, ale dobře zdůrazňuje v aplikaci TVV na východní rozšíření EU (viz dále), spočívá skutečný význam TVV v MV a ještě více v evropských studiích. Na jednu stranu by se mohlo zdát, že evropská integrace představuje proces, v němž je potvrzení teze o autonomii politiků na úkor širší společnosti v zahraniční politice zcela nepravděpodobné, protože členské státy EU představují nejdemokratičtější státy světa. Na druhou stranu v souvislosti s evropskou integrací je možné opakovaně se setkat s argumentem, že integrace odpovídá zájmům politických elit daleko více než zájmům evropské veřejnosti. Vskutku zásadní význam TVV by proto mohl spočívat v tom, že nabízí možnost k teoreticky propracovanému a empiricky zaměřenému prověření skutečného opodstatnění tohoto často opakovaného a politicky citlivého argumentu.

VYSVĚTLENÍ VÝCHODNÍHO ROZŠÍŘENÍ EU – SLABÁ PŘESVĚDČIVOST

Loužkův záměr pokusit se vysvětlit východní rozšíření EU prostřednictvím TVV představuje poměrně originální myšlenku, protože – alespoň pokud je mi známo – jde o první explicitní aplikaci TVV na tento proces. Navzdory určité originalitě se však této myšlenky v Loužkových příspěvcích nedostalo propracovaného ani přesvědčivého rozvinutí. Hlavním problémem Loužkovy aplikace TVV na východní rozšíření Unie je absence propracovaného metodologického postupu, který by umožnil posoudit přesvědčivost Loužkova vysvětlení tohoto procesu. Na tuto zásadní slabinu poukázal ve své kritice již Drulák (*Drulák, 2005, s. 117 nebo s. 108 tohoto čísla časopisu*), a proto se jí zde nebudu obsáhlejší způsobem znovu věnovat. Rád bych pouze zopakoval, že podmínkou přesvědčivosti každého vysvětlení, vycházejícího z pozitivistického přístupu, je provedení určitých metodologických kroků, jako je například přesné vymezení zkoumaných proměnných, vytvoření testovatelných hypotéz či definování podmínek platnosti hypotéz. Loužek ve své aplikaci některé tyto kroky neprovádí dostatečným způsobem a jiné neprovádí vůbec (viz *Drulák, 2005 nebo s. 102–108 tohoto čísla časopisu*), a proto není možné jeho aplikaci za podložené vysvětlení považovat.

Další příčinou slabé přesvědčivosti Loužkova vysvětlení východního rozšíření Unie je úzký rozsah jeho zaměření. Jak naznačují samotné Loužkovy příspěvky, podstatou Loužkova pokusu o vysvětlení východního rozšíření Unie je zaměření na dvě základní otázky, spojené s tímto procesem. Tyto otázky se ptají po tom: 1) Proč členské státy EU stály o rozšíření? 2) Proč kandidátské státy měly zájem vstoupit do EU? S odvoláním na TVV Loužek vysvětluje východní rozšíření především materiálními zájmy politiků, a to ve spojitosti jak s členskými, tak i s kandidátskými státy (*Loužek, 2005 a, s. 13–15 a 17–18 nebo s. 61–93 a 95–96 tohoto čísla časopisu*). Dané vysvětlení se podle jeho zjištění potvrzuje, neboť vstupem kandidátských států do EU dojde k výraznému nárůstu prestiže („reputace“) politických představitelů, reprezentujících tyto státy, a zároveň se zvýší prestiž politiků z členských států, protože váha EU, kterou tito politici rovněž reprezentují, na mezinárodní scéně se rozšířením výrazně zvýší. Vstup do EU dále zvýší celkové možnosti uplatnění politiků z kandidátských států.⁴

Průběh a výsledek východního rozšíření EU však ukazují, že tento proces je spojen ještě s dalšími výzkumnými otázkami zásadní povahy. V existující literatuře k východnímu rozšíření je v první řadě do značné míry patrný konsenzus o tom, že zatímco se některé členské státy snažily prosadit rychlé rozšíření (zejména Německo, Rakousko, severské státy a Velká Británie), jiné usilovaly o jeho odložení (zejména Francie, Portugalsko a Španělsko), (například *Grabbe – Hughes, 1998, s. 5; Mayhew, 1998, s. 11–12; Friis – Murphy, 1999, s. 221; Schimmelfennig, 1999, s. 17; Schimmelfennig, 2004, s. 87; Baun, 2000, s. 57–58*).⁵ Další důležitou dimenzí východního rozšíření Unie byl odlišný přístup jednotlivých členských států k různým kandidátským zemím. Zatímco část členských států se stavěla za vyjednávání se všemi kandidátskými státy najednou (především Dánsko, Itálie a Švédsko), jiné členské státy byly pro zprvu omezené rozšíření (zejména Německo a Rakousko), (například *Friis, 1998; Sedelmeier – Wallace, 2000, s. 450; Schimmelfennig, 2004, s. 87*).

Tato skutečnost jasně ukazuje, že vedle vysvětlení toho, proč měly členské státy zájem o rozšíření EU východním směrem, je třeba rovněž identifikovat faktor, v jehož důsledku se lišily zájmy jednotlivých členských států, týkající se načasování rozšíření a výběru kandidátských států, které by měly být přijaty. Stejně tak je třeba pokusit se vzhledem k uvedeným odlišnostem v zájmech členských států ozřejmit i vlastní výsledek východního rozšíření EU. Navzdory snaze některých členských států o odložení východního rozšíření Unie bylo o zahájení vstupních rozhovorů rozhodnuto již na Evropské radě v Lucemburku v prosinci 1997, tedy čtyři roky poté, kdy EU otevřeně deklarovala možnost a podmínky rozšíření (na Evropské radě v Kodani v červnu 1993). Navíc bylo v Lucemburku v prosinci 1997 rozhodnuto i o tom, že formální vstupní vyjednávání budou zahájena najednou se všemi kandidátskými státy (byl došlo k jejich rozdělení na dvě skupiny a pouze státy první skupiny zahájily v následujícím roce individuální vyjednávání o podstatných otázkách).

Uvedené otázky jsou nejen významnou součástí celkové reality východního rozšíření Unie, ale představují především nejvýznamnější „testovací“ materiál, jenž umožňuje prověřit skutečnou hodnotu toho kterého vysvětlení daného procesu. Jak tvrdí Loužkovo vysvětlení, zájmy politiků jako rozhodující faktor TVV koreluje s rozhodnutím EU provést rozšíření východním směrem. Skutečná hodnota tohoto vysvětlení by se však ukázala tehdy, pokud by bylo vystaveno výzvě vysvětlit další klíčové otázky spojené s východním rozšířením. Skutečnost, že se Loužkovo vysvětlení této výzvě nevystavuje, způsobuje další omezení přesvědčivosti tohoto vysvětlení.⁶

Předběžné zamyšlení navíc ukazuje, že prestiž a uplatnění politiků jako základ Loužkova vysvětlení uspokojivou odpověď na zmíněné otázky dát zřejmě ani nemohou. Prestiž a uplatnění jako obecný zájem politiků nemohou vysvětlit to, že politici z některých členských států poskytovali rozšíření větší podporu než politici z jiných členských států. Jestliže je východní rozšíření zdrojem posílení EU na mezinárodní scéně a přináší nová místa v institucích Unie, znamená stejné zisky pro politiky ze všech členských států. Prestiž a uplatnění politiků rovněž nevytvářejí nic o faktorech ovlivňujících vyjednávání

v rámci EU, ani o tom, proč byly státy preferující uskutečnění rozšíření schopny prosadit toto rozhodnutí proti státům, které dávaly přednost jeho odložení.

* * *

Oba příspěvky Marka Loužka, zveřejněné v nedávné době v *Mezinárodních vztazích*, otvírají nebo rozvíjejí důležitá témata. Základním problémem těchto příspěvků je však to, že často dospívají k velmi diskutabilním závěrům. V čem tato diskutabilnost konkrétně spočívá, jsem se snažil ukázat v mé kritice Loužkových argumentů, obsažené v tomto příspěvku.

Přes uvedenou problematičnost Loužkových závěrů je třeba ocenit, že Loužek upozornil na některé otázky a možnosti, o nichž se ve výzkumu mezinárodních vztahů a evropské integrace v českém a někdy i mezinárodním kontextu dosud příliš nediskutovalo, nebo byly dokonce opomíjeny. Jde především o jeho upozornění na možnost aplikovat při analýze mezinárodních vztahů a evropské integrace TVV, jejíž využití v MV i v evropských studiích dosud nejen absentuje v českém výzkumu, ale není příliš zastoupeno ani v mezinárodním měřítku. TVV přitom představuje poměrně originální teoretický přístup (byť poněkud méně a v jiném smyslu originální přístup, než tvrdí Loužek). Je totiž jednou z mála teorií, které se zaměřují na vliv domácí politiky na zahraniční politiku a které zároveň tvrdí, že i v demokratických politických systémech politici a byrokratictí aktéři mohou vytvářet zahraniční politiku na základě svých čistě osobních zájmů, jež jsou v rozporu se zájmy širší společnosti.

Skutečná úloha TVV především v souvislosti s evropskou integrací spočívá proto v tom, že nabízí možnost teoreticky propracovat a empiricky hodnotit často opakovanou a důležitou, ale zatím právě nepříliš propracovanou a podloženou argument, podle něhož integrace odpovídá daleko více zájmům politických elit než zájmům širší společnosti. Nicméně pouze důkladná teoretická aplikace TVV na proces evropské integrace a její následné empirické testování mohou ukázat, jakou oporu má tento přístup v realitě. Až po provedení těchto kroků bude možné zjistit, zda výzkum založený na TVV potvrzuje interpretaci, podle níž evropská integrace zvýhodňuje zájmy politiků na úkor zájmů širší společnosti, nebo zda tuto interpretaci vyvrací.

¹ Přesnější vymezení radikalismu bývá uváděno odlišně, zpravidla podle toho, o jaké časové období jde, a proto se namísto obecné kategorie radikalismu hovoří o marxismu, o konstruktivismu nebo o kritických teoriích.

² Ačkoli v určitém smyslu sdílím pozitivistické přesvědčení o možnosti hodnotově neutrální vědy, k němuž se hlásí i Loužek, neztotožňuji se s jeho tvrzením, že „způsob prezentace“ sociálněvědního výzkumu může nebo – jak říká Loužek – musí být zcela objektivní (čili hodnotově neutrální), (Loužek, 2005 b, s. 119 nebo s. 109 tohoto čísla časopisu). Považuji za do značné míry opodstatněnou Drulákovu kritiku Loužkova pojetí, podle níž v případě myšlenek sociálněvědních přístupů nejde o „žádné objektivně dané pozice, nýbrž naopak o hodnotové pozice s epistemologickými i politickými důsledky“ (Drulák, 2005, s. 113 nebo s. 103 tohoto čísla časopisu). Současně jsem však k možnosti hodnotové neutrality ve společenských vědách méně skeptický než Drulák. Domnívám se, že k hodnotové neutralitě je ve společenských vědách možné se do značné míry přiblížit, například uplatněním „objektivních“ metod jako logické dedukce nebo pozorování.

³ Používaná označení uvedených dvou typů přístupů se však liší. Viotti a Kauppi (Viotti – Kauppi, 1999 /1. vydání – 1987) hovoří namísto o teoretických a ideologických přístupech o empirických a normativních teoriích. Tim Dunne (Dunne, 2001 /1. vydání – 1997/) používá vedle termínu ideologie rovněž termín normativní teorie.

⁴ Východní rozšíření EU je podle Loužkova vysvětlení výhodné též pro některé zájmové skupiny v členských a kandidátských státech, ačkoli zároveň podle jeho názoru existovaly i zájmové skupiny, pro něž bylo rozšíření nevýhodné.

⁵ Alternativní zjištění předkládá Lykke Friis, podle něhož se země jako Francie, Portugalsko a Španělsko nestavely proti rychlému rozšíření, nýbrž neměly v této otázce jasné definované zájmy (Friis, 1998).

⁶ Loužek se na několika místech pokouší vysvětlit rozdíly v zájmech členských států, týkající se východního rozšíření EU, přičemž se však odchyluje od základního faktoru svého vysvětlení, zdůrazňujícího prestiž a uplatnění politiků. Jeho vysvětlením pro odlišnosti v zájmech členských států je očekávaná změna hlasovací síly jednotlivých členských států v důsledku změny možných „hlasovacích“ koalic v EU po jejím rozšíření (Loužek, 2005 a, s. 18 nebo s. 96 tohoto čísla časopisu).

Literatura

- Allison, Graham (1971): *The Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. Boston: Little, Brown, 1971.
- Baun, Michael J. (2000): *A Wider Europe: The Process and Politics of European Union Enlargement*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2000.
- Baylis, John – Smith, Steve (eds., 2001): *The Globalization of World Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2001 (1. vydání vyšlo v roce 1997).
- Buzan, Barry (1995): *The Level of Analysis Problem in International Relations Reconsidered*. In: Booth, Ken – Smith, Steve (eds.): *International Relations Theory Today*. Cambridge: Polity Press, 1995, s. 198–216.
- Doyle, Michael (1986): *Liberalism and World Politics*. *American Political Science Review*, Vol. 80 (1986), s. 1151–1169.
- Drulák, Petr (2000): *Evropská integrace a její šíření jako přenos institucí*. *Mezinárodní vztahy*, rok 2000, číslo 4, s. 5–16.
- Drulák, Petr (2005): *Úskalí veřejné volby. Polemika ke stati Marka Loužka: Dokáže teorie veřejné volby vysvětlit rozšiřování Evropské unie?* *Mezinárodní vztahy*, ročník 40 (2005), číslo 3, s. 112–118. Přetištěno in: *Mezinárodní vztahy*, ročník 41 (2006), speciální číslo, s. 102–108.
- Dunne, Tim (2001): *Liberalism*. In: Baylis, John – Smith, Steve (eds.): *The Globalization of World Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 162–181 (1. vydání vyšlo v roce 1997).
- Fierke, Karin – Wiener, Antje (1999): *Constructing Institutional Interests: EU and NATO Enlargement*. *Journal of European Public Policy*, Vol. 6 (1999), No. 5, s. 721–742.
- Friis, Lykke (1998): *The End of the Beginning of Eastern Enlargement: Luxembourg Summit and Agenda-Setting*. *European Integration Online Papers*, Vol. 2 (1998), No.7, <http://eiop.or.at/eiop/texte/1998-007a.htm>
- Friis, Lykke – Murphy, Anna (1999): *The European Union and Central and Eastern Europe: Governance and Boundaries*. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 37 (1999), No. 2, s. 211–232.
- Grabbe, Heather – Hughes, Kirsty (1998): *Enlarging the EU Eastwards*. London: RIIA, 1998.
- Hoffmann, Stanley (1987): *Liberalism and International Affairs*. In: Hoffmann, Stanley: *Janus and Minerva: Essays in the Theory and Practice of International Politics*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1987, s. 394–436.
- Hollis, Martin – Smith, Steve (2000): *Mezinárodní vztahy: výklad a porozumění*. Brno: CDK, 2000 (anglicky originál *Explaining and understanding international relations* byl vydán v roce 1990).
- Jervis, Robert (1976): *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton: Princeton University Press, 1976.
- Karlas, Jan (2004): *Liberalismus a velké teorie mezinárodních vztahů*. *Mezinárodní vztahy*, ročník 39 (2004), číslo 2, s. 5–19.
- Kegley, Charles W. (ed., 1995): *Controversies in International Relations Theory: Realism and Neoliberal Challenge*. New York: St. Martin's, 1995.
- Keohane, Robert (1990): *International Liberalism Reconsidered*. In: Dunn, John (ed.): *The Economic Limits to Modern Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 165–194.
- Keohane, Robert (1989): *Neoliberal Institutionalism: A Perspective on World Politics*. In: Keohane, Robert: *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1989, s. 1–20.
- Keohane, Robert – Nye, Joseph (1977): *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston, MA: Little, Brown, and Co., 1977.
- Loužek, Marek (2005 a): *Dokáže teorie veřejné volby vysvětlit rozšiřování Evropské unie?* *Mezinárodní vztahy*, ročník 40 (2005), číslo 2, s. 5–23. Přetištěno in: *Mezinárodní vztahy*, ročník 41 (2006), speciální číslo, s. 83–101.
- Loužek, Marek (2005 b): *Obhajoba pozitivistického přístupu – odpověď na polemiku*. *Mezinárodní vztahy*, ročník 40 (2005), číslo 3, s. 119–125. Přetištěno in: *Mezinárodní vztahy*, ročník 41 (2006), speciální číslo, s. 109–115.
- Marks, Gary – Hooghe, Liesbet – Blank, Kermit (1996): *European Integration from the 1980s: State-Centric v. Multi-Level Governance*. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34 (1996), No. 1, s. 341–378.
- Mayhew, Alan (1998): *Recreating Europe: The European Union's Policy towards Central and Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Moravcsik, Andrew (1993): *Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach*. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31 (1993), No. 4, s. 473–524.
- Owen, John (1994): *How Liberalism Produces Democratic Peace*. *International Security*, Vol. 19 (1999), No. 2, s. 87–125.
- Putnam, Robert (1988): *Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games*. *International Organization*, Vol. 42 (1988), No. 3, s. 427–460.
- Reus-Smit, Christian (2001): *The Strange Death of Liberal International Theory*. *European Journal of International Law*, Vol. 12 (2001), No. 3, s. 573–594.
- Risse-Kappen, Thomas (1991): *Public Opinion, Domestic Structures, and Foreign Policy in Liberal Democracies*. *World Politics*, Vol. 43 (1991), No. 4, s. 479–512.
- Sedelmeier, Ulrich – Wallace, Helen (2000): *Eastern Enlargement: Strategy of Second Thoughts?* In: Wallace, Helen – Wallace, William (eds.): *Policy-Making in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

- Schimmelfennig, Frank (2004): Liberal Intergovernmentalism. In: Wiener, Antje (ed): European Intergration Theory. Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 75–96.
- Schimmelfennig, Frank (1999): The Double Puzzle of EU Enlargement. ARENA Working Papers, No. 15 (1999), <http://www.sv.uio.no/arena/publications/wp9915.htm>
- Skidmore, David – Hudson, Valerie (1993): Establishing the Limits of State Autonomy. In: Skidmore, David – Hudson, Valerie (eds.): The Limits of State Autonomy: Societal Groups and Foreign Policy Formulation. Boulder: Westview Press, 1993, s. 1–23.
- Smith, Steve (1995): The Self-Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory. In: Booth, Ken – Smith, Steve (eds.): International Relations Theory Today. Cambridge: Polity Press, 1995, s. 1–37.
- Vaubel, Roland (1986): A Public Choice Approach to International Organization. Public Choice, Vol. 51 (1986), s. 39–57.
- Viotti, Paul R. – Kauppi, Mark V. (1999): International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond. Boston: Allyn and Bacon, 1999 (1. vydání vyšlo v roce 1987).
- Walt, Stephen (1998): One World, Many Theories. Foreign Policy, Vol. 110 (Spring 1998), s. 29–46.
- Young, Oran (1991): Political Leadership and Regime Formation: On the Development of Institutions in International Society. International Organization, Vol. 45 (1991), No. 3, s. 281–308.
- Zacher, Mark W. – Matthew, Richard A. (1995): Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands. In: Kegley, Charles W. (ed.): Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neo-liberal Challenge. New York: St. Martin's Press, 1995, s. 107–150.

Poznámka

Autor děkuje dvěma anonymním recenzentům za jejich cenné připomínky k první verzi tohoto příspěvku.